

STŘEDOVĚKÝ POUTNÍ ODZNAK Z DOLNOBAVORSKÉHO BOGENBERGU

DAGMAR STARÁ

V posledním desetiletí bylo u nás publikováno několik příspěvků o středověkých poutních odznacích nalezených v českých zemích. Jde jak o devocionálie zdejšího původu, tak o devocionálie zahraniční provenience, donesené k nám z cizích poutních center prostřednictvím zbožných cest. Poutní odznaky si ponejvíce věřící upevňovali na oděv nebo na hůl. Po návratu domů jimi obdarovávali své blízké nebo je jako ochranný amulet ukládali na k tomu vyhrazená místa ve svém obydlí (např. pod práh, u dveří a tak podobně).

Mapa míst se zjištěnými středověkými poutními odznaky vypracovaná roku 1984 Kurtem Kösterem¹⁾ uvedla pouze jediný u nás tehdy známý exemplář s postavami Karla IV. a sv. Petra s papežskou tiárou; odznak patrně pochází z doby po roce 1350, odkdy byly na novoměstském tržišti ukazovány vždy v den svátosti říšské klenoty a svátostiny.²⁾

Ke karlovskému odznaku, uloženému od 80. let minulého století v Muzeu hlavního města Prahy, přibýly nově odborně zpracované exempláře ze starých sbírkových fondů Národního muzea v Praze.³⁾ Jde o dva poutní odznaky

se slovanským světce sv. Prokopem, nalezené v Karlově Huti u Berouna (dnes místní část Králova Dvora, okres Beroun) a v Jinolicích u Jičína (dnes osada obce Podulší, okres Jičín); u dalšího odznaku s postavou sv. Barbory není místo nálezu doloženo. S veškerou pravděpodobností jde ve všech třech případech o poutní odznaky zdejšího původu.

Ze zahraničních poutních odznaků nalezených v Čechách a na Moravě připomeňme v Olomouci objevený odznak se sv. Mikulášem, patrně z jihoitalského Bari ze 12. až 13. století,⁴⁾ na Starém Městě pražském v Rybné ulici odkrytý exemplář s motivem sv. Tří králů z konce 13. století, nejspíše přinesený z centra tříkrálovského kultu v Kolíně nad Rýnem,⁵⁾ odznak se sv. Stanislavem z 2. poloviny 13. století z výzkumu v Hradci Králové, který rozšířil počet obdobných krakovských devocionálií známých v českém a moravském prostředí na čtyři kusy.⁶⁾ V současné době byl publikován nový nález z Olomouce s motivem Ukřižování.⁷⁾ Nejnověji se zevrubně nálezy poutních odznaků v českých zemích zabýval T. Velímský.⁸⁾

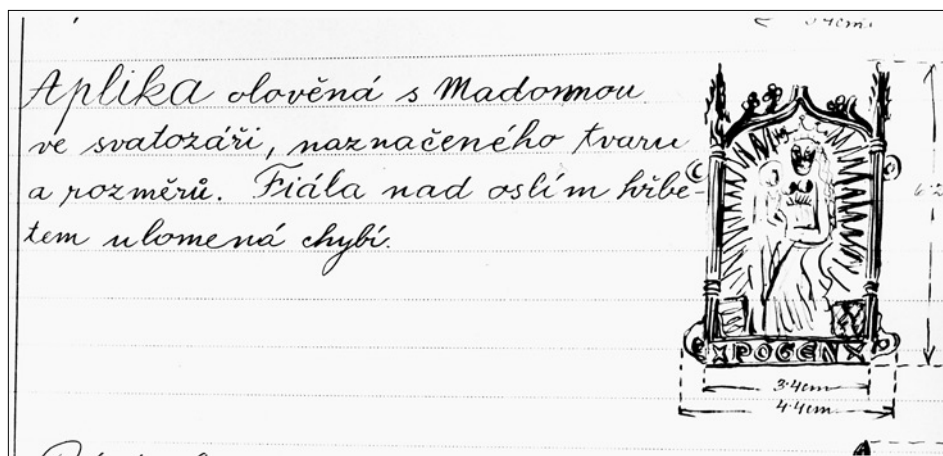
V karlístejnské (nedávno nově uspořádané a zpřístupněné) pokladnici se mezi vystavenými liturgickými předměty objevila neznámá devocionálie, která dosud unikla badatelské pozornosti. Jde o kovovou prolamovanou plaketu,⁹⁾ obdélníkového tvaru, na obou delších stranách opatřenou vždy dvěma pevně připojenými oušky. Plaketa představuje pozdně gotický oblouk podoby oslího hřbetu, nesený stíhlými svazkovými sloupky na vrcholu osázenými fiálami. Pod obloukem stojí v paprskovité svatozáři postava

Obr. 1: Poutní odznak s Pannou Marií s Ježíškem z Bogenbergu, Dolní Bavorsko, výška 65 mm, avers (foto J. Kutová).

Obr. 2: Poutní odznak s Pannou Marií s Ježíškem z Bogenbergu, Dolní Bavorsko, výška 65 mm, revers (foto J. Kutová).

Obr. 3: Zápis z inventární knihy hradu Karlštejna (foto H. Floriánová, 1999).

korunované Madony. Na pravé ruce drží nahého sedícího Ježíška s křížovým nimbem na hlavě a s neurčitě naznačeným předmětem - patrně jablkem - v ruce. Madona je oděna v poměrně hustě zřaseném a vysoko přepásaném šatě. Po stranách nohou svěťce jsou dva heraldické štítky: levý se třemi luky s tětivami, původní znak rodiny Bogenů (ab Arco), vpravo znak s routovým motivem, doložený od roku 1209 na pečeti a praporci této šlechty, vymřelý po meči roku 1242 a poté převzatý spřízněnými Wittelsbachy; jejich prostřednictvím se později dostal i do bavorského znaku.¹⁰ Reliéfní nápis POGEN umístěný na patě plakety připomíná bavorské poutní místo Bogenberg, ke kterému se poutní odznak váže.

Popsaná devocionálie (výška 65 mm, šířka 43 mm, hmotnost 13,10 g) vznikla odlitím kovové slitiny do předem připravené jednoduché formy, jaké pro podobné drobnosti pořizovali (ponejvíce z břidlice či mastku) především zlatníci nebo cínáři. Provedená analýza prokázala, že použitá slitina obsahovala pouze dva kovové prvky, olovo a cín, přibližně v poměru 70 % olova a 30 % cínu.¹¹

Jde bezesporu o středověký poutní odznak. Tomu odpovídá náboženský námět, celková podoba plakety se čtyřmi oušky rozmístěnými po obvodu a určenými k upevnění na oděv nebo na jiný podklad a také použitá technika jeho zhotovení. Určit dobu vzniku bývá u poutních odznaků nesebné. Setkáváme se zde spíše s projevy zlidovělého podání než s charakteristickými slohovými rysy, které napomáhají při datování. Celkový charakter devocionálie, včetně uplatnění textu legendy - názvu poutního místa, ke kterému se pojí - odpovídá době pozdního středověku. Náznaky slohových rysů na architektonických člencích a postavě Madony dovolují tuto dobu upřesnit na druhé desetiletí 16. století za předpokladu Bavorska jako místa původu. Nápis POGEN napomáhá určit místo, odkud odznak pochází. V úvahu přichází poutní místo mariánského kultu Bogenberg položené na severním břehu Dunaje v Dolním Bavorsku a již ve 12. století svěřené pod ochranu benediktýnského kláštera v Oberalteich.

Na malebně se vypínajícím nevysokém vrchu Bogenberg stával ve středověku hrad rodiny Bogenů, která vlastnila majetek rozkládající se od břehů Dunaje až k hranicím Čech. Rod Bogenů byl sňatkem spřízněn s českými panovnickými rodu Přemyslovců. Svatava (Luitgarda), dcera českého krále Vladislava I. byla roku 1124 provdána za Fridricha II.

z Bogenu a roku 1192 Ludmila, dcera knížete Bedřicha, za Albrechta II. z Bogenu, kterému jako české léno přinesla věnem Sušicko, tj. Sušici s rozsáhlým šumavským územím na jihu.¹²

Poutní místo Bogenberg vzniklo na stejnojmenném vrchu, který je nejzápadnějším výběžkem Bavorského lesa. Počátky tamních mariánských poutí nejsou zcela objasněny. Jsou spojovány se šlechtickým rodem Bogenů, který založil kolem roku 1080 nedaleký klášter Oberalteich. Údajně nedlouho poté zavedl hrabě Aswin z Boge-

nu mariánskou pouť na Bogenberg a svěřil ji pod ochranu benediktýnů z kláštera Oberalteich.¹³ Spolehlivým dokladem existence zdejších mariánských poutí jsou odpustky poskytované již ve 13. století. Ústním podáním se traduje, podobně jako o jiných blízkých místech (mj. Sossau bei Straubing nebo Mariaort bei Regensburg), že se tak stalo po roce 1104, kdy připlavala proti proudu Dunaje kamenná mariánská socha a zastavila se na tzv. Mariánském kameni (Marienstein). Z toho vznikla později domněnka, že zázračně zachráněnou sochou byla pískovcová sedící Madona z 13. století, dnes umístěná v nice u hlavního oltáře kostela na Bogenbergu.¹⁴ Zda byla tato románská památka původní sochou, ke které přicházeli poutníci na Bogenberg, se dosud nepodařilo spolehlivě zjistit. Dnes směřují pouti ke stojící pískovcové soše P. Marie v naději z let 1400 - 1410 (s mladšími doplňky polychromie). Odkdy je tato socha jako poutní uctívána, přesně nevíme, ale o její existenci na Bogenbergu v 17. století svědčí zpráva o jejím poškození švédskými vojáky za třicetileté války, kterou podal mnich Ambrosius Wicht, kaplan na Bogenbergu, opatu kláštera Oberalteich Veitu Höserovi. P. Balthasar Regler popisuje v roce 1679 poutní sochu P. Marie v naději tak zevrubně, že není pochyby, o kterou památku šlo.¹⁵

Setkáváme se s případy, že Madona uctívána v konkrétním poutním místě byla během staletí vystřídána jinou. Jako příklad uvedme nový obraz P. Marie Utěšitelky v kostele v Dobré Vodě u Nových Hradů (okres České Budějovice), který nahradil starší roku 1841 bleskem poškozený s P. Marií Dobré Rady.¹⁶ V Bogenbergu přicházely tedy dosud v úvahu dvě sochy: románská sedící Madona s Ježíškem ze 13. století (dnes v nice u hlavního oltáře kostela) a Madona v naději z počátku 15. století uctívána dodnes.

Objevený poutní odznak byl bezesporu prodáván zbožným poutníkům přicházejícím na Bogenberg podobně jako tomu bylo v jiných poutních místech. Odznak představuje nám neznámou pozdně gotickou stojící Madonu s Ježíškem. Můžeme předpokládat, že jde o doklad existence na počátku 16. století uctívání sochy na Bogenbergu.

Zůstává otázkou, zda tato zpodobená pozdně gotická Madona časově jako poutní nepředcházela starší sochu Panny Marie v naději (1400 - 1410). Pozdně gotická stojící Madona s Ježíškem, která s veškerou pravděpodobností byla dřevorezbou, mohla být za třicetileté války zcela zničena a nahrazena - ve válečných letech silně poškozenou, ale

zachovanou - starší pískovcovou mariánskou sochou z vybavení církevních objektů na Bogenbergu. Tato otázka zůstává otevřena až do spolehlivého zjištění, odkdy se stala v Bogenbergu poutní sochou dodnes uctívaná Panna Marie v naději.

Bogenberg se zjištěním existence tamního poutního odznaku řadí k ostatním místům, kde byly prodávány tyto drobné devocionální poutníky. Takovým nejbližším bavorským místem bylo například Řezno, odkud se zachovaly nejen poutní odznaky, ale i forma k jejich odlévání.¹⁷⁾

Bez zajímavosti také není, kde byl poutní odznak z Bogenbergu nalezen. Prvá zpráva o jeho existenci je zaznamenána v inventáři psaném pomocníkem architekta Josefa Mockra architektem Antonínem Cechnerem (1857 - 1942), který působil až do vysokého věku jako stavební poradce ve správním výboru hradu Karlštejna. V zápisu čteme „*Aplika olověná s Madonou ve svatozáří, naznačeného tvaru. Fiála nad oslím hrbetem ulomená, chybí*“, připojeny jsou rozměry a perokresba.¹⁸⁾ Doba a místo nálezů, ani okolnosti, za kterých byl nalezen, nejsou uvedeny. Lze předpokládat, že je Cechner neznal. Odznak byl nejspíše objeven při radikálních puristických přestavbách hradu probíhajících od roku 1887 do počátku 20. století.

Kdo přinesl odznak z Bogenbergu na Karlštejn nebo komu patřil, se již nedozvíme. Přesto zůstává vzácnou realitou dokládající kromě jiného směry poutních cest v Evropě.

POZNÁMKY

- 1) K. Köster, *Mittelalterliche Pilgerzeichen*. In: *Wallfahrt kennt keine Grenzen*. München-Zürich 1984, s. 215 - 17.
- 2) D. Stará, *Cín. Z dějin českého konvářství*. Praha 1972, s. 12, vyobr. 1.
- 3) D. Stará, *K českým středověkým poutním odznakům*. *Časopis Národního muzea v Praze - řada historická* 157, 1988, s. 140 - 148.
- 4) J. Bláha, *Nález poutního odznaku sv. Mikuláše v Olomouci*. In: *Sborník příspěvků k 70. narozeninám dr. Václava Buriana*, Olomouc 1991. (Xerox - Památkový ústav, Olomouc.); J. Bláha, *Církevní a laická společnost v Olomouci v některých projevech středověké hmotné kultury*. In: *Archaeologia historica* 21, 1996, s. 178 (12).
- 5) Z. Dragoun, *Poutní odznak z Kolína nad Rýnem z výzkumu v Rybné ulici na Starém Městě pražském*. *Archaeologia historica* 20, 1995, s. 491 - 495.
- 6) V. Hrubý, J. Sigl, *Poutní odznak s vyobrazením sv. Stanislava z výzkumu v Hradci Králové*. *Archaeologia historica* 21, 1996, s. 7 - 15.
- 7) J. Bláha, *Komunikace, topografie a importy ve středověku a raném novověku (7.-17. století) na území města Olomouce*. In: *Archaeologia historica* 23, 1998, s. 152 - 153.
- 8) T. Velínský, *K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích*. In: *Archaeologia historica* 23, 1998, s. 435 - 455.
- 9) Karlštejn, inv. č. KA 1 459, v. 65 mm, š. 43 mm, hmotnost 13,10 g. Stav: křížová kytice na vrcholu oblouku je odlomena a chybí; jeden krab odlomen a chybí, další deformován.
- 10) R. Reichhart, H. Neueder, *Das Kreis - und Heimatmuseum auf dem Bogenberg*. Straubing - Bogen 1992, s. 19.
- 11) Analýza byla provedena v laboratoři PCS s.r.o., Praha, pomocí spektrometru X-Met 920 finské firmy Metorex. Jako detektor byla použita sonda SSPS2 s polovodičovým detektorem Si (Li) chlazeným tekutým dusíkem a s budícím zařízením od radionuklidů kadmia a americia. Za provedení analýzy děkuji Ing. Pavlu Roubíčkovi.
- 12) Ottův slovník naučný. 4. díl, Praha 1891, s. 240; Z. Fiala, *Přemyslovské Čechy*. Praha 1965, s. 27.
- 13) *Ratisbona sacra. Das Bistum Regensburg im Mittelalter*. München - Zürich 1989, s. 211 - 215; Brems F. J., *Wir sind unterwegs... 500 bayerische Marienwallfahrtsorte*. St. Ottilien 1992, s. 218 - 219.
- 14) *Pfarr- und Wallfahrtskirche Bogenberg*, s. 1. et d.
- 15) Tamtéž.
- 16) V. Štajnochr, *Die wundertätige Maria. Mariendarstellungen aus europäischen Wallfahrtsorten*. Sandl 1995, s. 63.
- 17) *Martin Luther und die Reformation in Deutschland*. Frankfurt a. M. 1983, s. 72, Kat. Nr. 83 (Katalog d. Germ. Nationalmus., Nürnberg).

18) Inventární kniha, inv. č. Ka 4635/K 482, nestránkována, položky nečíslovány.

EIN MITTELALTERLICHES PILGERZEICHEN VON BOGENBERG (NIEDERBAYERN)

In der vor kurzem neueröffneten Schatzkammer auf dem Karlstein (Karlštejn) befindet sich unter den ausgestellten liturgischen Gegenständen eine bisher unbekannte Devotionalie, welche bislang keine Aufmerksamkeit in der Forschung gefunden hat. Die durchbrochene metallene Plakette ist von rechteckiger Form und hat an beiden Seitenrändern je zwei Ösen. Sie ist als spätgotischer Bogen ausgebildet, der von schmalen gebundenen Säulen getragen und oben von Fialen bekrönt wird. Unter dem Bogen steht eine gekrönte Madonna. Auf ihrem rechten Arm sitzt ein unbekleidetes Jesuskind mit Kreuznimbus am Kopfe. Zu Füßen der Heiligen befinden sich an beiden Seiten je ein heraldisches Wappen: das Linke zeigt drei Bogen mit Sehnen - ursprünglichen Wappen der Familie Bogen (ab Arco), das Rechte trägt ein Rautenmotiv. Am unteren Rand der Plakette befindet sich die Reliefschrift *POGEN*, die ein Hinweis auf den bayerischen Wallfahrtsort Bogenberg gibt, mit dem dieses Pilgerzeichen verbunden ist.

Der Gesamtcharakter der Devotionalie, einschliesslich der Inschrift, entspricht spätmittelalterlichen Gepflogenheiten. Die Andeutung von Stileigentümlichkeiten an den architektonischen Elementen und an der Madonna erlauben uns, die Zeit der Herstellung auf das zweite Zehntel des 16. Jahrhunderts zu präzisieren, vorausgesetzt dass Bayern das Herkunftsland ist.

Heute führen die Wallfahrten nach Bogenberg zu der stehenden Sandsteinstatue einer Maria in der Hoffnung aus den Jahren 1400-1410. Seit wann diese Statue als Gnadenbild verehrt wird, wissen wir nicht genau, doch ist ihre Existenz am Bogenberg im 17. Jahrhundert durch eine Nachricht belegt.

Das Pilgerabzeichen von Bogenberg stellt eine uns unbekannte spätgotische Madonna mit dem Jesuskind dar und wir können annehmen, dass es sich dabei um einen Nachweis über das Vorhandensein der verehrten Statue von Bogenberg vom Anfang des 16. Jahrhundert handelt. Es bleibt die Frage offen, ob dieses spätgotische Standbild der älteren Maria in der Hoffnung von 1400-1410 als Gnadenbild zeitlich nicht zuvorgekommen ist. Diese Frage bleibt offen bis eindeutig festgestellt ist, seit wann die Maria in der Hoffnung in Bogenberg als Gnadenbild bis heute verehrt wird.

ABBILDUNGEN

Abb. 1 : *Pilgerzeichen von Bogenberg, Niederbayern, H. 65 mm, Avers (Foto J. Kutová).*

Abb. 2 : *Pilgerzeichen von Bogenberg, Niederbayern, H. 65 mm, Revers (Foto J. Kutová).*

Abb. 3 : *Eintragung und Zeichnung im Inventar der Burg Karlstein (Foto H. Floriánová, 1999).*

(Übersetzung: D. Stará)

K NEJSTARŠÍ STAVEBNÍ FÁZI KOSTELA SV. PROKOPA V LESTKOVĚ ZDENĚK PROCHÁZKA

Kostel sv. Prokopa v Lestkově (okr. Tachov) je v odborné literatuře popisován jako výrazné dílo českého baroka, dokončené v roce 1740 (Poche a kol., 1978, 222). Svatyně